

הרמוניה כלל עולמית

בין אדם לחיות

השאיפה מוסרית טבעית לשימת עין למשפטם של בעלי חיים פותחה בכתבי תלמידי הרב קוק, הרב הנזיר¹ והרב חרל"פ². במידה רבה דברי אלו הם פיתוח של דבריהם שם³. כפי שראינו לעיל לפני האכילה מעץ הדעת טוב ורע היחסים בין היצורים החיים על כדור הארץ היו הרמוניים ותמימים, חווה מדברת בגובה העיניים עם הנחש ואין זכר לאלימות כלשהיא בין אדם לחיות או בין החיות לבין עצמן.

לאחר החטא הקב"ה מקלל את הנחש במילים אלו: וְאִיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ הוּא יְשׁוּפֶךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשְׁוָפוּנָה עֲקֹב: הקב"ה לא רק קובע שתהיה איבה בין בני אדם לנחשים אלא קובע ממש איך האיבה הזו תצא אל הפועל בצורה אלימה ורצחנית. לאחר שבדור המבול בירור השוני והניגוד שבין כל היצורים החיים בכדור הארץ ממשיך להעמיק, הבירור מגיע לכדי מיצוי אחר המבול כשבשרם של בעלי החיים הותר לאכילה. משם התהליך לכיוון ההרמוניה יוצא לדרך, למרבה ההפתעה החיה הראשונה שזוכה להתקדם בתהליך תיקון היחסים עם האדם היא החמור, התהליך מופיע בצורה הדדית. מצד אחד התורה מצווה⁴ את האדם לעזור לחמור הרובץ תחת משאו במצווה הראשונה שנוגעת למושג "צער בעלי חיים" מצד שני החמור מחזיר נאמנות לאדם עד שנהיה לשם דבר בכך שהוא יודע אבוס בעליו⁵. הקשר בין האדם לחמור מגיע לכדי השפעה מאחד לשני כאשר חמורו של רבי פנחס בן יאיר מזהה לבד טבל ולא מוכן לאכול⁶. בהמה אחרת הזוכה לתהליך מואץ הוא השור שעליו יש גם כן איסור מפורש משום צער בעלי חיים⁷ אשר מגיע למצב שרבי נענש בגלל שלא התייחס במספיק רחמים בעגל שעמד לשחיטה⁸.

כפי שראינו התהליך הוא רוחבי ונוגע בכלל היחסים בין היצורים החיים, כלומר גם היחסים בין בעלי החיים לבעלי חיים אחרים עוברים התעדנות כחלק מהתהליך הכולל. יפה לראות איך חיה כמו הכלב שהייתה פעם סמל לאלימות ושמשה בעיקר לציד ושמירה הפכה לחייה חמודה שאנשים מטפחים, מפנקים ומגדלים אותה כחיית מחמד הוא הדין לגבי חתולים⁹. התהליך מגיע בניצוצות גם לחיות האכזריות והטורפות החיות הרחק מבני האדם וכך תועד¹⁰ נמר אשר בסיטואציה

¹ קובץ מאמרים של הרב אברהם יצחק הכהן קוק בעריכת הרב הנזיר שנקרא "חזון הצמחונות והשלום"

² מי מרום חלק לחם אבירים פרק יא

³ ההבדל המרכזי בין תפיסתו של הרב קוק בעריכת הרב הנזיר לבין תפיסתו של הרב חרל"פ הוא בנקודת השבר והתיקון האם היא רק באדם או בכל ההוויה כולה, לדברי הרב קוק בעריכת הרב הנזיר מוקד השבירה ומוקד התיקון הוא האדם, האדם חטא, האדם נפל והאדם מתרומם לעבר התיקון שלו. הרב חרל"פ רואה את השבר והתיקון כמגמה כללית עולמית שבו האדם והחיות ירדו ביחד והם עולים ביחד לעבר התיקון שלהם. להרחבה ראה מאמרי "השתלשלות הצמחונות בהיסטוריה ע"פ כתבי הרב קוק והרב חרל"פ" הנמצא באתר ישיבת עתניאל.

⁴ שמות כג ה

⁵ ישעיהו א ג

⁶ בבלי חולין ז

⁷ דברים כה ד

⁸ בבלי בבא מציעה פה א

⁹ פשוט לשים לב איך חתולים מעדיפים לחפש שאריות אוכל באשפה מאשר לצוד חיות קטנות כפי שעשו עד לפני מספר שנים בודדות.

¹⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=DynG5fjsZ4k>

מיוחדת מגיע לכדי כך שהוא מרחם על גור קוף קטן (שבד"כ הוא הארוחה שלו) ומאמץ אותו ודואג לו עד רמה כזו שהנמר לא הולך לישון עד שהוא דואג שהגור קוף הקטן נקי ושיש לו מקום חם לישון בו.

במשך הדורות נראה כי נושא "צער בעלי חיים" מופיע יותר ויותר בספרות הפסק, שאלת הצער שיש לחיות בכל מיני מעשים שלא הטרידו לפני מספר שנים אף אחד מטרידה כיום יותר ויותר שואלים¹¹. בהקשר זה מעניין לקרוא את החוק הישראלי המכונה "חוק צער בעלי חיים"¹². יש בו איסור לשסות בעל חיים בבעל חיים אחר, איסור העבדת בעל חיים עד כדי אפיסת כוחות ועוד. כמעט ואין מדינה מפותחת שלא נחקק בה חוק המעגן את זכויות החיות בחוק מחייב. אך עם כל התקדמות התהליך ההרמוניה המלאה בין היצורים החיים על האדמה נמצאת עדיין כהגדרתו של הרב קוק "רק במצב חלום נעים של איזה אידיאליסטים יותר קיצוניים"¹³. טרם הגענו למצב שהתנבא עליו התנבא הנביא בהושע פרק ב, כ "וְכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית בַּיּוֹם הַהוּא עִם חַיַּת הַשָּׂדֶה וְעִם עוֹף הַשָּׁמַיִם"¹⁴ וכדברי ישעיהו בפרק יא "וְגַר זָאב עִם פֶּבֶשׁ וְנֹמֵר עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעֵגֶל וְכַפִּיר וּמְרִיא יִחַדּוּ וְנֹעַר קֶטָן נִהַג בָּם: וּפְרָה וְדָב תִּרְעֶינָה יִחַדּוּ יִרְבְּצוּ וְלִדְיָהוּן וְאַרְיֵה פִּבְקָר יֹאכַל תֵּבֵן: וְשִׁעֲשַׁע יִנָּק עַל חַר פִּתּוֹן וְעַל מְאוּרֹת צִפְעוֹנֵי גְמוּל יְדוּ הַדָּה: לֹא יִרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכֹל הַר קִדְשֵׁי כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת יִקְנֹק כַּמִּים לַיָּם מְכַסִּים:".

יחסי אדם ואדמה

בפרקים הראשוניים של ספר בראשית הן בפשט הכתובים והן במספר מדרשים מופיעה האדמה כסובייקט, יש לה יכולת בחירה ומתוך הדיבור אליה נוצר הרושם כי יש לה ממש אישיות. היחסים שלה עם האדם מאוד קרובים, האדם נוצר ממנה וחוזר אליה בסופו של דבר, היא מצמיחה לו עצים טובים והוא מצווה לשמור עליה ולעבוד אותה¹⁵. הקשר ביניהם מאוד עמוק, האדמה זקוקה לאדם שיתפלל עליה והאדם זקוק לאדמה שתצמיח לו אוכל.

מאכילת עץ הדעת טוב ורע מתגלה הקונפליקט וניגוד האינטרסים שבין האדם לאדמה וכדי לחדד ניגוד זה הקב"ה אומר¹⁶: וְלֹאֲדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אֲשֶׁרְךָ וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעִצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה: בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵךְ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עֵפָר אֶתָּה וְאֶל עֵפָר תָּשׁוּב: חָשׁוּב לָשִׁים לָב, הַקַּב"ה לֹא סָתַם מִקְלָל אֶת הָאֲדָמָה הוּא מִקְלָל אוֹתָהּ בְּגַלֵּל הָאָדָם וְאוֹמֵר לָהּ שֶׁהִיא מִקְוֵלֶלֶת בְּגַלֵּל הָאָדָם¹⁷, האדמה מצמיחה קוץ ודרדר, באופן סמלי הקוץ נראה כמו כלי מלחמה שהאדמה מוציאה כנגד האדם ומנגד האדם צריך לעבד

¹¹ ראה כמות עצומה של שאלות בנושא "צער בעלי חיים" באתרי השו"ת של אתר "כיפה" האתר "ישיבה" ואתר "מורשת" ביחס לכמות ההתייחסות לנושא בשו"תים מלפני 200 שנה.

¹² הגנה על בעלי חיים התשנ"ד

¹³ חזון הצמחונות והשלום פרק א

¹⁴ ראה פרשנות של רבי יוסף אלבו בספר העיקרים חלק שלישי פרק טו על הפסוק הזה

¹⁵ כפי שנראה לקמן מלאכת עיבוד הקרקע שהאדם צווה עליה היה תהליך עדין יותר מכיוון שהמחרשה הומצאה רק כמה דורות אחר כך.

¹⁶ בראשית ג יז-יט

¹⁷ דומה הדבר לאבא המעניש בן אחד בגלל בן אחר דבר הגורם כמעט תמיד לחיכוך בין השניים, כביכול האדמה עכשו תיטור טינה לאדם על כך שהיא קוללה בגללו.

את האדמה בכוח, באופן סמלי פעולת החרושה נראית כמו דקירת האדמה. כפי שהאדמה לא מתחשבת בצרכים של האדם כך האדם אינו מתחשב בצרכים של האדמה. מאותו פרק האדמה כסובייקט מופיע כמעט ורק בהקשרים של רצח.

במשך כל הדורות נראה היה כאילו תהליך זה אינו מתקדם, במקורות החז"לים יש מעט מאוד התייחסות לארץ כסובייקט חשוב ויחסי אדם-אדמה כמעט ונשכחו. יפה לראות איך בתחילת תהליך הגאולה גם יחסי אדם-אדמה התחילו להשתפר, עולים רבים מנשקים את האדמה בהגיעם לארץ ישראל, חקלאים רבים מדברים על הקשר האישי עם האדמה שלהם וכמובן התנועות הירוקות הדוגלות בצמצום הזיהום ושמירה על כדור הארץ.

סיכום

במהלך המאמר התבוננו בהתפתחות של מספר מערכות יחסים, יחסים בין איש לאישה, יחסים בין בני אדם, יחסים בין אדם לבעלי חיים וביחסים שבין האדם לאדמה. דרך מערכות יחסים אלו ראינו איך הקב"ה מוביל את העולם מהרמוניה תמימה ופשוטה השייכת לעולם שלפני חטא האדם הראשון להרמוניה חדשה שהיא השאיפה של אחרית הימים. ראשיתו של התהליך הוא באכילה מעץ הדעת טוב ורע שהביא לעולם את המודעות לשוני ולניגוד. משם פונים לעבר בירור יסודי בהבדלים והשוני ומשם עקב לצד גודל נבנית הרמוניה נפלאה המבוססת על הניגוד וההשלמה שבו.

תהליכים אלו מתקדמים במקצבים שונים על פי מעגלי הקרבה, ההרמוניה הזוגית מתפתחת ראשונה בקצב מהיר ונמצאת היום במצב מאוד מתקדם. ההרמוניה המשפחתית התפתחה גם כן במהירות ובעקבותיה בקצב איטי יותר ההרמוניה במשפחת העמים. במעגל רחב יותר נגענו במערכות יחסים שבין כלל היצורים החיים בעולם וראינו איך ההתעדנות הגלובלית נוגעת בכולם. לסיום ראינו את המערכת הרחבה ביותר, יחסי אדם-אדמה, שאפילו הם קיבלו עדנה עם שיבת ציון ונמצאים היום בשיח העולמי.

כך הקב"ה בחר להנהיג את העולם, תחילתו בהרמוניה פשוטה הנובעת מתמימות פשוטה, שבירה הדורשת בירור עמוק וכואב שרק מתוכו יכול לצמוח הרמוניה גבוה יותר הנובעת מהשלמה של הצדדים המנוגדים. אסיים בתפילה שכשם שזכינו לראות את התהליך כך נזכה לחיות את הגשמתו בגאולה השלימה במהרה בימנו. אמן.